
Investeringsniveau duurzame productiemiddelen

Duurzaamheidsindicator (DP01) in de Rijksbegroting 2020

Harold van der Meulen, Arjan Wisman, Jakob Jager, Gerben Jukema en Ruud van der Meer

---

Investeringsniveau duurzame productiemiddelen

Duurzaamheidsindicator (DP01) in de Rijksbegroting 2020

Harold van der Meulen, Arjan Wisman, Jakob Jager, Gerben Jukema en Ruud van der Meer

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research in opdracht van en gefinancierd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van de Wettelijke Onderzoekstaak 'Economische Informatievoorziening' (projectnummer WoT-06-001-036)

Wageningen Economic Research
Wageningen, november 2019

NOTA
2019-116

Meulen, H.A.B. van der, J.H. Wisman, J.H. Jager, G.D. Jukema en R.W. van der Meer, 2019. *Investeringsniveau duurzame productiemiddelen; Duurzaamheidsindicator (DP01) in de Rijksbegroting 2020*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2019-116. 32 blz.; 2 fig.; 4 tab.; 10 ref.

Op verzoek van de Tweede Kamer worden de prestaties van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) jaarlijks gemeten op basis van indicatoren voor landbouw, tuinbouw en visserij die in de Rijksbegroting 2020 tot uitdrukking moeten komen. De indicatoren zijn opgedeeld in vier domeinen, te weten: 'duurzaam produceren', 'kennis en innovatie', 'voedsel en dier' en 'natuur, landschap en platteland'. In deze nota worden de resultaten van de duurzaamheidsindicator DP01 gepresenteerd inzake het investeringsniveau van duurzame productiesystemen in de landbouw en visserij. Het betreft hierbij het definitief vaststellen van de indicator DP01 voor 2017 en het maken van een inschatting voor 2019.

Trefwoorden: investeringen, duurzame productiemiddelen, rijksbegroting

Deze nota is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/507286> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2019 Wageningen Economic Research
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,
www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2019
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Nota 2019-116 | Projectcode 2282200461

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

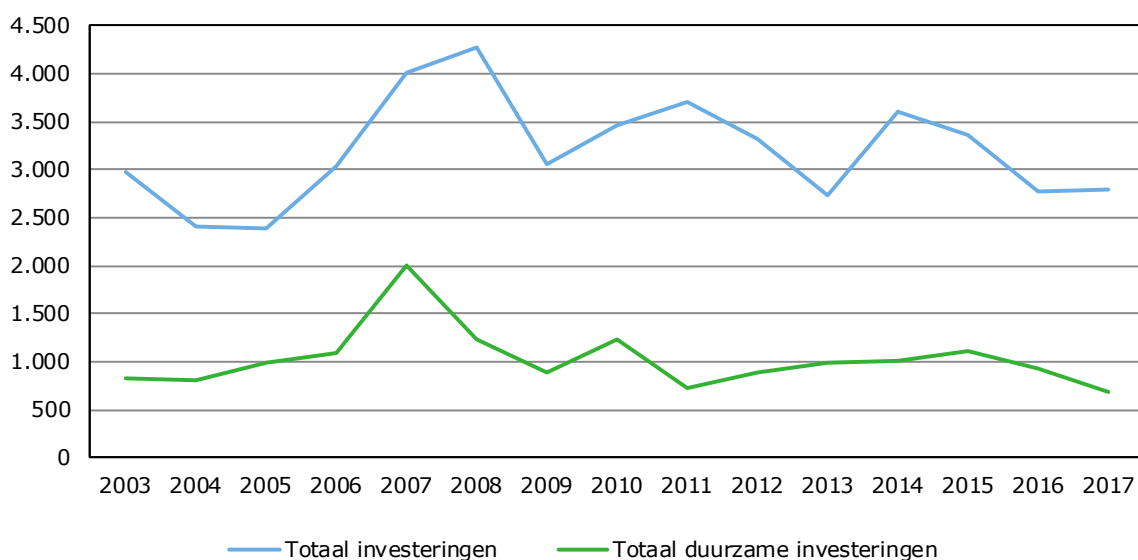
	Samenvatting	5
	S.1 Aandeel duurzame investeringen gedaald in 2017	5
	S.2 Inschatting duurzame investeringen 2019	5
	S.3 Methodiek	6
1	Inleiding	8
	1.1 Duurzaamheidsindicatoren Rijksbegroting	8
	1.2 Doelstelling	8
	1.3 Werkwijze	8
2	Investeringsniveau duurzame productiesystemen (DP01)	9
	2.1 Definitie en afbakening DP01	9
	2.2 Overzicht investeringsbedragen fiscale regelingen en subsidies in 2017	10
	2.3 Totaal duurzame investeringen in 2017	13
	2.4 Ontwikkeling duurzame investeringen in de periode 2003-2017	16
	2.5 Inschatting duurzame investeringen voor 2019	20
	Literatuur en websites	25
	Bijlage 1 Geselecteerde codes en bedrijfsmiddelen op de Milieulijst 2017 MIA/Vamil	26
	Bijlage 2 Overzicht duurzame investeringen 2005-2017	27

Samenvatting

S.1 Aandeel duurzame investeringen gedaald in 2017

Het aandeel investeringen in duurzame productiemiddelen in 2017 komt uit op 25%; een daling van 9% ten opzichte van 2016. De totale investeringen in agrarische productiemiddelen zijn in 2017 ten opzichte van 2016 met bijna 1% gestegen tot € 2,8 miljard, terwijl de totale duurzame investeringen waarvoor subsidie of fiscale aftrek is aangevraagd met 26% zijn gedaald tot € 690 miljoen. In de Rijksbegroting 2017 was een streefwaarde van 30% opgenomen. De absolute daling in duurzame investeringen is grotendeels veroorzaakt door veel lagere investeringen in biologische landbouw via de regeling Groen beleggen. In 2015 en 2016 werden veel meer groenverklaringen afgegeven in reactie op een tekort aan biologische melk. Ook waren de investeringen in duurzame varkens- en pluimveestallen aanzienlijk lager dan in 2016. Daar staan hogere investeringen in Groen Label Kassen tegenover. Daardoor is het aandeel van de tuinbouwsector in 2017 in de duurzame investeringen in de land- en tuinbouw aanzienlijk groter geworden dan in voorgaande jaren (*Zie paragraaf 2.3 en 2.4*).

Figuur S.1 Totaal investeringen a) in de landbouw, tuinbouw en visserij, en totaal duurzame investeringen (in miljoenen euro's), 2003-2017
a) exclusief investeringen in grond, immateriële activa, woningen en plantopstanden.

S.2 Inschatting duurzame investeringen 2019

Voor de belangrijkste land- en tuinbouwsectoren is op basis van de eerste vijf maanden van dit jaar een inschatting gemaakt van de ontwikkeling van de duurzame investeringen in 2019. Op 29 mei 2019 is het PAS (Programma Aanpak Stikstof) buiten werking gesteld door de Raad van State, waardoor veel vergunningen worden aangehouden vanwege de stikstofuitstoot die niet meer achteraf mag worden gecompenseerd. Onduidelijk is hoe lang die situatie gaat duren, maar voor 2019 zal dit een negatieve invloed op de investeringen in de land- en tuinbouw hebben (*Zie paragraaf 2.5*).

- Voor de melkveehouderij is in het kader van duurzame investeringen vooral de bouw van melkveestallen van belang. De waarde van verleende bouwvergunningen is in 2018 iets toegenomen, ondanks het in werking treden van het fosfaatrechtenstelsel in 2018 waardoor er voor veel bedrijven een rem op de ontwikkeling is gezet, tenzij er ook fosfaatrechten worden gekocht.

Het gemiddelde saldo van het gestandaardiseerde melkveebedrijf was over de eerste vijf maanden van 2019 8% lager dan in dezelfde periode van 2018. De daling van het saldo komt door lagere melkoprangsten en hogere krachtvoerkosten. Voor duurzame investeringen zal voor veel bedrijven niet veel extra ruimte zijn uit eigen middelen, waardoor naar verwachting het aandeel duurzame investeringen in 2019 onder druk komt te staan.

- In de varkenshouderij zal naar verwachting het investeringsniveau in duurzame productiemiddelen in 2019 licht dalen. Die verwachting is onder andere gebaseerd op de fors lagere inkomens in 2018, vooral van de zeugenbedrijven waarvan de inkomens negatief zijn. Daardoor hebben de meeste bedrijven minder liquiditeiten voor investeringen in nieuwbouw of renovatie. In 2018 zijn bovendien minder bouwvergunningen met lagere bedragen afgegeven voor varkenstallen, waardoor verwacht wordt dat de investeringen in 2019 verder zullen dalen, rekening houdend met het na-ijleffect van de afgegeven bouwvergunningen. Het marktherstel in de eerste helft van 2019 zal mede door het buiten werking stellen van het PAS niet zorgen voor een toename in de investeringen.
- Verwacht wordt dat in de legsector het investeringsniveau in duurzame productiemiddelen in 2019 iets daalt. In 2018 is de sector langzaam hersteld van het rampjaar 2017, toen veel bedrijven schade leden als gevolg van de fipronilaffaire.
- Naar verwachting zal in de vleeskuikenhouderij het investeringsniveau in duurzame productiemiddelen in 2019 stabiliseren. Dat is vooral gebaseerd op de waarde van de afgegeven bouwvergunningen voor vleeskuikenstallen, waardoor verwacht wordt dat de investeringen in 2019 vrij stabiel zullen zijn, rekening houdend met het na-ijleffect van de verleende bouwvergunningen.
- In de glastuinbouw zullen naar verwachting de duurzame investeringen, met name in Groen Label Kassen, in 2019 niet toenemen. Uit cijfers van de RVO over investeringen in duurzame landbouw via de MIA/Vamil over 2018 blijkt dat door de aangescherpte voorwaarden van CO₂-emissie het gemelde investeringsbedrag in duurzame kassen een factor vijf zijn gedaald ten opzichte van 2017. Voor 2019 wordt een lagere hoeveelheid te bouwen nieuwe kassen verwacht. Daarnaast financieren de goedlopende bedrijven als gevolg van enkele goede jaren in de glastuinbouw steeds vaker zelf investeringen, zonder gebruik te maken van stimulerende duurzame regelingen.
- De opengrondstuinbouw bestaat uit vier sectoren, te weten de bloembollenteelt, de vollegrondstuinbouw, de boomkwekerij en de fruitteelt. De eerste inschattingen voor 2019 zijn dat het investeringsniveau gelijk zal blijven, maar dat daarbij iets eerder gekozen zal worden voor een duurzame oplossing.
- Door de droogte in 2018 heeft een deel van de akkerbouwbedrijven te maken gekregen met een forse terugval in het inkomen. De bereidheid om te investeren zal daar dan ook beperkt zijn. Daarnaast duidt de huidige marktsituatie nog niet op een sterk herstel en zijn de verwachtingen van de akkerbouwers voor de middellange termijn negatief. Het investeringsniveau in duurzame goederen zal daarom naar verwachting in 2019 niet toenemen.

De verwachting is dat het percentage investeringen in duurzame productiemiddelen in 2019 zal uitkomen op ongeveer 15%. Dit percentage is fors lager dan de vermelde streefwaarde van 30% in de Rijksbegroting 2019 en het definitieve percentage voor 2017 van 25% ([Zie paragraaf 2.3](#)). Deze afname, die voor een belangrijk deel al in 2018 in gang werd gezet, komt voornamelijk voor rekening van de glastuinbouw vanwege scherpe voorwaarden ten aanzien van CO₂-emissie die ertoe hebben geleid dat veel tuinders hebben afgezien van investeringen via de MIA/Vamil.

S.3 Methodiek

In deze studie wordt voor de Rijksbegroting 2020 de duurzaamheidsindicator DP01 'investeringsniveau duurzame productiesystemen' definitief vastgesteld voor de periode 2017 en wordt een schatting gemaakt voor 2019 ([Zie paragraaf 1.2](#)).

Voor de invulling van de indicator 'duurzame productiesystemen' (DP01) zijn de totale en de duurzame investeringen van belang. De duurzame investeringen worden afgeleid van de subsidiabele investeringen en fiscale regelingen gericht op duurzame productiemiddelen. In 2017 ging het hierbij om de Milieu-investeringsaftrek en de Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (MIA/Vamil), de Energie-investeringsaftrek (EIA), de regeling Groen beleggen, de subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw (EHG) en de subsidie Marktintroductie energie-innovaties (MEI).

De totale investeringen zijn exclusief investeringen in grond, immateriële activa (productierechten), woningen en plantopstanden. Omdat de indicator DP01 alleen gebaseerd wordt op duurzame productiemiddelen en de regelingen/subsidies geen betrekking hebben op bovengenoemde uitzonderingen, worden die investeringen in de totale investeringen buiten beschouwing gelaten ([Zie paragraaf 1.3](#)).

---

1 Inleiding

1.1 Duurzaamheidsindicatoren Rijksbegroting

Op verzoek van de Tweede Kamer worden de prestaties van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) jaarlijks gemeten op basis van indicatoren voor landbouw, tuinbouw en visserij die in de Rijksbegroting 2020 tot uitdrukking moeten komen. De indicatoren zijn opgedeeld in vier domeinen, te weten: 'duurzaam produceren', 'kennis en innovatie', 'voedsel en dier' en 'natuur, landschap en platteland'.

In de nota *Duurzaamheidsindicatoren begroting 2010* (Blokland et al., 2009) is een beeld gegeven van het begrip duurzaamheid en is invulling gegeven aan de indicator DP01: het investeringsniveau van duurzame productiesystemen. Duurzaamheid wordt vanuit het ministerie van Economische Zaken (EZ) omschreven als 'het produceren met respect voor mens, dier en milieu'. Hierbij wordt uitgegaan van de drie dimensies van duurzaamheid: people, planet en profit.

In deze nota wordt conform het protocol (Blokland et al., 2009) voor de Rijksbegroting 2020 de invulling van de indicator DP01 voor 2017 verder uitgewerkt. Daarnaast wordt een inschatting gemaakt van de duurzame investeringen in 2019.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit project is om voor de Rijksbegroting 2020 conform het eerder vastgestelde protocol (Blokland et al., 2009):

1. de duurzaamheidsindicator DP01 'investeringsniveau duurzame productiesystemen' definitief vast te stellen en te berekenen voor het jaar 2017;
2. een schatting te maken van diezelfde indicator voor het jaar 2019.

In deze nota zijn zowel de methodiek als de resultaten beschreven.

1.3 Werkwijze

Voor de duurzaamheidsindicator DP01 zijn de totale investeringen en de duurzame investeringen nodig om de verhouding te kunnen berekenen. De duurzame investeringen worden afgeleid van de subsidiabele investeringen en fiscale regelingen voor het stimuleren van duurzame ontwikkelingen. Door middel van deskresearch en telefonische interviews is de benodigde informatie vergaard. Voor het opstellen van de indicator DP01 worden de volgende fiscale regelingen en subsidies voor 2017 meegenomen:

1. De Milieu-investeringsaftrek en de Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (MIA/Vamil)
2. De Energie -investeringsaftrek (EIA)
3. De regeling Groen beleggen
4. De subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw (EHG)
5. De subsidie Marktintroductie energie-innovaties (MEI)

In hoofdstuk 2 wordt de procedure beschreven voor de invulling van de indicator DP01. Hierin wordt ingegaan op de definitie en afbakening van de indicator (paragraaf 2.1). Ook wordt een overzicht gegeven van de investeringsbedragen van fiscale regelingen en subsidies (paragraaf 2.2 en 2.3). Tot slot wordt ingegaan op de ontwikkeling van de indicator in het verleden (paragraaf 2.4) en wordt een inschatting gemaakt voor 2019 (paragraaf 2.5).

---

2 Investeringsniveau duurzame productiesystemen (DP01)

2.1 Definitie en afbakening DP01

In de nota *Duurzaamheidsindicatoren begroting 2010* (Blokland et al., 2009) is ingegaan op het beleid van de overheid met betrekking tot investeringen in duurzame ontwikkelingen. Op basis van deze nota is een aantal fiscale regelingen en subsidieregelingen geïdentificeerd die door de overheid worden toegepast ter ondersteuning van gewenste duurzame investeringen.

Primaire sector

Het uitgangspunt voor het vaststellen van de indicator was het bedrag aan duurzame investeringen in het agrocomplex. Na overleg met het ministerie van LNV is er in 2009 voor gekozen om de indicator DP01 te beperken tot de primaire sector en deze uit te drukken in het bedrag van de duurzame investeringen ten opzichte van het bedrag van de totale investeringen in de landbouw, tuinbouw en visserij. De indicator DP01 wordt in deze notitie samengesteld voor de duurzame investeringen in 2017.

Afbakening

Het uitgangspunt is het beleid dat door de minister van LNV en het kabinet is geformuleerd en de instrumenten die zijn vastgesteld om hieraan inhoud en vorm te geven. De invulling en opstelling van deze instrumenten worden jaarlijks vastgesteld en kunnen daarom van jaar tot jaar verschillen. Daarnaast kunnen er ook investeringen worden gedaan die als duurzaam worden beschouwd of al wettelijk verplicht zijn, maar die niet opgenomen zijn in de verschillende duurzame investeringsregelingen en -subsidies (paragraaf 1.3). Ook is het mogelijk dat bedrijven geen subsidie aanvragen of geen gebruik maken van de beschikbare fiscale regelingen. Hierdoor kan het zijn dat er wel investeringen in duurzame productiemiddelen worden gedaan, maar dat deze niet gemonitord (kunnen) worden. Deze investeringen zijn dus niet opgenomen in deze indicator. Dit kan een onderschatting veroorzaken.

Voor de land- en tuinbouw is binnen de regeling Groen beleggen een aantal categorieën van belang. Dat zijn: 'natuur, bos en landschap', 'biologische landbouw', 'Groen Label Kassen' en 'duurzame melkveehouderij'. De categorie 'natuur, bos en landschap' is voor de bepaling van deze indicator niet meegenomen, omdat dat geen investeringen in duurzame productiemiddelen zijn.

2.2 Overzicht investeringsbedragen fiscale regelingen en subsidies in 2017

Een overzicht van de gebruikte regelingen en subsidies in 2017 is weergegeven in tabel 2.1 (zie paragraaf 2.3). In deze tabel zijn de totaal aangevraagde bedragen voor duurzame investeringen per subsidieregeling weergegeven. Vervolgens zijn in tabel 2.2 de investeringsbedragen gecorrigeerd voor overlappingsen tussen subsidieregelingen en niet-goedgekeurde aanvragen in 2017. Hieronder worden de uitgangspunten en bijzonderheden per regeling/subsidie beschreven. Sommige regelingen zijn doorlopend, andere zijn tijdelijk opengesteld voor subsidieaanvragen.

1. Milieu-investeringsaftrek en Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (MIA/Vamil)

Informatie over de regeling

De MIA en de Vamil zijn fiscale regelingen van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en het ministerie van Financiën. Beide regelingen stimuleren de introductie van nieuwe technieken op de markt. Dat is nodig omdat nieuwe technieken in het begin duurder zijn dan de gangbare alternatieven. De MIA en de Vamil geven ondernemers een belastingvoordeel als ze investeren in een innovatieve milieutechniek. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl) verzorgt de uitvoering van de regeling.

De **MIA** biedt ondernemers die investeren in milieuvriendelijke bedrijfsmiddelen een extra belastingaftrek. In 2017 kon tot 36% van het investeringsbedrag (naast de afschrijving) worden afgetrokken van de fiscale winst. Het percentage aftrek is afhankelijk van de milieueffecten en de gangbaarheid van het bedrijfsmiddel.

De **Vamil** levert ondernemers een liquiditeits- en rentevoordeel doordat de afschrijving naar voren kan worden geschoven en de belastingheffing wordt uitgesteld. Ondernemers die de Vamil voor een bedrijfsmiddel toepassen, mogen dit bedrijfsmiddel willekeurig, oftewel vrij, afschrijven. De Vamil levert ondernemers dus een liquiditeits- en rentevoordeel op, omdat zij deze investeringskosten voor 75% op een willekeurig moment mogen afschrijven (ook wel vrije afschrijving genoemd).

Het voordeel per bedrijfsmiddel is door middel van een lettercode weergegeven in de Milieulijst (ten behoeve van de MIA en de Vamil). De Milieulijst wordt jaarlijks aangepast aan de stand van de techniek, de actuele wet- en regelgeving en de beleidsprioriteiten, en wordt op 1 januari van het daaropvolgende jaar gepubliceerd.

De MIA en de Vamil zijn twee aparte regelingen met een grote overlap. Voor de meeste bedrijfsmiddelen is zowel MIA- als Vamil-voordeel te krijgen. De MIA en de Vamil stimuleren onder andere investeringen in duurzame (glas)tuinbouw en veehouderij. De Milieulijst 2017 is op een aantal punten gewijzigd. In 2017 moeten duurzame stallen voldoen aan de nieuwe Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) versie 11. Voor pluimveestallen wordt extra voordeel beschikbaar gesteld voor meer ruimte per dierplaats. In 2017 bieden de MIA en de Vamil opnieuw een voordeel voor melkveestallen waarbij weidegang wordt toegepast. In de glastuinbouw ondersteunen de MIA en de Vamil in 2017 vrijwel elke investering in het tegengaan of verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de kas. Daarnaast bieden de regelingen voordeel voor investeringen in (collectieve) waterzuiveringsinstallaties en systemen om drainwater langer te recyclen. In 2017 worden Groen Label Kassen getoetst aan een nieuw certificeringsschema (GLK12).

Realisatie 2017

In het kader van de MIA en de Vamil werd in 2017 voor een totaal investeringsbedrag van € 3,4 miljard aangevraagd. Dat is 31% hoger dan in 2016.

Net als in voorgaande jaren maakte de land- en tuinbouw goed gebruik van de MIA/Vamil. In 2017 was het aandeel 35% van het totaal aangevraagde investeringsbedrag. De aanvragen voor de land- en tuinbouw in 2017 bedroegen € 693 miljoen (zonder correctie). Daarvan werd € 476 miljoen aangevraagd voor Groen Label Kassen en € 194 miljoen voor duurzame stallen die voldoen aan de

---

MDV. De aangevraagde duurzame investeringen in de visserij namen in 2017 toe tot € 3,2 miljoen. Zie bijlage 1 voor de geselecteerde investeringen in MIA/Vamil-bedrijfsmiddelen in de landbouw, tuinbouw en visserij.

De investeringen in tabel 2.1 zijn gebaseerd op aangevraagde investeringsbedragen zoals vermeld in het jaarverslag van de MIA/Vamil (RVO, Jaarcijfers MIA/Vamil 2017). De RVO controleert een deel van de aanvragen en brengt hierover advies uit aan de Belastingdienst. Mede op advies van de RVO kan de Belastingdienst aanvragen corrigeren. De totale correctie over 2017 bedroeg circa 38%. Door intrekking of wijziging van enkele meldingen voor grootschalige investeringsprojecten is het correctiepercentage hoger dan gebruikelijk. Voor de land- en tuinbouw wordt hetzelfde percentage aangehouden als in 2016 (29%).

2. Energie-investeringsaftrek (EIA)

Informatie over de regeling

De EIA is een fiscale regeling die ondernemers stimuleert te investeren in innovatieve energie-efficiënte bedrijfsmiddelen en duurzame energie. De EIA valt onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Financiën en wordt uitgevoerd door de RVO in samenwerking met de Belastingdienst. De EIA is een generieke regeling, wat wil zeggen dat ondernemers voor bijna alle energie-efficiënte investeringen gebruik kunnen maken van de EIA, mits deze investering een bepaalde energie-efficiency oplevert. In 2013 heeft de regering in het Energieakkoord afgesproken dat de EIA zoveel mogelijk wordt gericht op energiebesparing en niet langer op hernieuwbare energie, omdat voor duurzame energie andere regelingen beschikbaar zijn, zoals de SDE. In het Klimaat- en Energieakkoord wordt aangestuurd op een broeikasgasreductie van 49% tegen 2030. In 2050 moet de energieproductie volledig duurzaam zijn volgens het regeerakkoord van het kabinet.

Tot en met 2015 kon 41,5% van de investeringskosten (boven op de gebruikelijke afschrijving) ten laste worden gebracht van de fiscale winst van de onderneming. Het nettovoordeel voor bedrijven met een fiscale winst bedroeg rond de 10%, rekening houdend met een EIA-aftrekpercentage van 41,5% en een gemiddeld belastingtarief van 25%. In 2016 is het aftrekpercentage van de Energie-investeringsaftrek gewijzigd van 41,5% naar 58%. Daarmee steeg het nettovoordeel van circa 10% naar 14%. Voor 2017 zijn enkele wijzigingen doorgevoerd. Eén daarvan is de verlaging van het aftrekpercentage van de Energie-investeringsaftrek van 58% naar 55,5%. Daarmee daalt het nettovoordeel van 14% naar 13,5% bij een gemiddeld belastingtarief van 25%. Ook is de methode om het geraamde fiscale voordeel te bepalen verbeterd, door uit te gaan van het gemiddelde gerealiseerde percentage over de afgelopen vijf jaar.

Realisatie 2017

Het aantal aanvragen voor investeringen in energiebesparende maatregelen en duurzame energie in 2017 is met 3% gestegen tot bijna 17.800, ingediend door ruim 10.600 ondernemers. In totaal hebben bedrijven de EIA aangevraagd voor € 1,52 miljard aan energie-investeringen; dat is 13% meer dan in 2016. Van het totale investeringsbedrag is 12% (€ 187 miljoen) aangevraagd door 3.915 bedrijven in de landbouw, tuinbouw en visserij (RVO, EIA-jaarverslag 2017). Van het totale aangemelde investeringsbedrag in 2017 is bijna € 1 miljard goedgekeurd. Dat is een correctie van gemiddeld 34% van het totale aanmeldingsbedrag in 2017.

3. Groen beleggen

Informatie over de regeling

De Regeling groenprojecten is een gezamenlijke regeling van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en het ministerie van Financiën. Sinds 1995 is het mogelijk om geld 'groen te beleggen' in zogenaamde groenfondsen of via groenbanken. Met het geld uit deze fondsen worden milieuvriendelijke projecten gefinancierd tegen een lagere rente dan de markrente. Milieuvriendelijke projecten die in aanmerking komen voor groene financiering, zijn bijvoorbeeld duurzaam gebouwde woningen, windenergie, biologische landbouwbedrijven en nuttige toepassingen van restwarmte. Groene financiering is alleen mogelijk als een project over een groenverklaring beschikt en van belang

---

is voor het milieu. De RVO toetst de projecten namens de ministeries en geeft na een gunstige beoordeling een groenverklaring af. Groen beleggen was jarenlang aantrekkelijk dankzij het fiscale voordeel dat zorgde voor een beter rendement van de investeringen.

Vanaf 2011 is dat fiscale voordeel voor beleggen in groenfondsen echter kleiner geworden. Tot 31 december 2010 was het belastingvoordeel 2,5%, waarvan 1,2% voordeel door vrijstelling van de vermogensrendementsheffing. In 2011 was het extra belastingvoordeel 1,3%. Vanaf 1 januari 2012 is de extra belastingkorting (heffingskorting) verder verlaagd naar 0,7% voor particulieren die geld beschikbaar stellen aan een groenfonds of groenbank. De vrijstelling voor de vermogensrendementsheffing voor een groenfonds met groencertificaat bleef wel in stand tot het maximaal vermogen per persoon (€ 56.420 in 2012 en daarna jaarlijks geïndexeerd tot € 57.385 in 2017). In aanvulling op de Regeling groenprojecten 2010 is sinds 1 april 2016 de Regeling groenprojecten 2016 van kracht. Die regeling is geschikt voor de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van milieutechnologie en de huidige hoofdpunten van milieubeleid.

Realisatie 2017

Het totale investeringsbedrag van Groen beleggen voor de land- en tuinbouw is in 2017 met 72% gedaald tot € 101 miljoen. Hiervan komt het grootste deel (€ 66 miljoen) voor rekening van de investeringen in Groen Label Kassen. Voorheen waren de investeringen in biologische landbouw het hoogst, maar die zijn in 2017 fors lager (zie tabel 2.1).

4. Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw (EHG)

Informatie over de regeling

Glastuinbouwers die willen investeren in milieuvriendelijke maatregelen konden in 2017 een aanvraag indienen voor de subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw (EHG) 2017. Voorbeelden van dergelijke investeringen in installaties of apparatuur zijn een tweede energiescherm, verticale ventilatoren en een biomassaketel. Voorheen viel deze regeling onder Investeringsregeling energiebesparing (IRE 2012). De subsidie is maximaal 25% van de subsidiabele kosten (kosten aanschaf nieuwe installatie inclusief installatiekosten).

Realisatie 2017

De ondernemers hebben in 2017 voor € 33,4 miljoen aan investeringen ingediend bij de RVO voor subsidieverlening (RVO/LNV, 2017). In 2017 is in totaal € 7,1 miljoen aan EHG-subsidies verleend voor milieuvriendelijke investeringen.

5. Marktintroductie energie-innovaties (MEI)

Informatie over de regeling

De MEI-regeling is een subsidie van het ministerie van LNV voor investeringen in duurzame energiesystemen in het kader van het programma Kas als Energiebron; op weg naar een klimaatneutrale glastuinbouw in Nederland. De subsidie is speciaal bedoeld voor innovatieve glastuinders die hun energieverbruik en CO₂-uitstoot willen verminderen. De ondernemer krijgt maximaal 30% of 40% van de investeringen vergoed. Er geldt bovendien een maximumsubsidiebedrag per energiesysteem.

Realisatie 2017

In 2017 hebben ondernemers gezamenlijk voor € 12,1 miljoen aan investeringen ingediend. Dit heeft geresulteerd in € 6,7 miljoen aan MEI-subsidies voor energie-innovaties (RVO/LNV, 2019).

2.3 Totaal duurzame investeringen in 2017

In tabel 2.1 zijn de bruto aangevraagde bedragen voor duurzame investeringen van beschikbare regelingen en subsidies per regeling vermeld. De term bruto wil zeggen dat dit de aangevraagde bedragen zonder eventuele correcties voor overlap of goedkeuring betreft. Vervolgens zijn in tabel 2.2 de investeringsbedragen gecorrigeerd voor overlap tussen fiscale regelingen en subsidieregelingen en voor niet-goedgekeurde aanvragen in 2017. Bij elkaar opgeteld vormen deze netto-investeringsbedragen in 2017 het totale bedrag aan duurzame investeringen in de landbouw, tuinbouw en visserij. In bijlage 2 staat een meerjarig overzicht van de netto-investeringsbedragen per subsidieregeling vanaf 2005.

Tabel 2.1 Aangevraagde bruto-investeringsbedragen van beschikbare regelingen en subsidies voor duurzame investeringen in 2017 (zonder correcties voor overlap of goedkeuring)

Regeling/subsidie	Bedrag in euro's
MIA/Vamil	696.196.105
Landbouw	217.000.000
<i>Proefstal</i>	4.863.981
<i>Stal voor biologische melk- of pluimveehouderij met vermindering van de ammoniakemissie</i>	11.419.758
<i>Duurzame melkveestal</i>	18.326.630
<i>Duurzame melkveestal met weidegang</i>	38.481.174
<i>Duurzame vleeskalver- of vleesveestal</i>	15.082.868
<i>Duurzame varkensstal</i>	63.111.120
<i>Duurzame pluimveestal</i>	40.801.928
<i>Duurzame konijnen-, eenden- of kalkoenenstal</i>	169.317
<i>Duurzame melkgeitenstal</i>	18.078.572
<i>Stofemissiereducerende technieken voor pluimveestallen</i>	648.048
<i>Terugwinningsinstallatie voor fosfaat of stikstof uit dierlijke mest</i>	2.877.345
Visserij	3.196.105
<i>Visgeleidingssysteem</i>	55.831
<i>Duurzame viskwekerij</i>	2.195.262
<i>Duurzame pootviskwekerij</i>	945.012
Tuinbouw	476.000.000
<i>Groen Label Kas</i>	271.430.045
<i>Groen Label Kas voor biologische teelt of milieuvriendelijke productie met Milieukeur</i>	193.398.331
<i>Kas voor biologische teelt of milieuvriendelijke productie met Milieukeur</i>	9.295.413
EIA	187.000.000
Groen beleggen	101.369.492
<i>Biologische landbouw</i>	34.965.104
<i>Groen Label Kassen</i>	66.404.388
MEI	12.100.000
Luchtwassers a)	314.433
EHG (subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw)	33.400.000
Totaal landbouw, tuinbouw en visserij	1.030.380.030

a) Uitbetaling met terugwerkende kracht van eerdere openstelling.

Bron: RVO en LNV; bewerking Wageningen Economic Research

Tabel 2.2 Totale netto-investeringsbedragen voor duurzame investeringen in 2017 (na correcties voor overlap en goedkeuring van beschikbare regelingen en subsidies)

Regeling/subsidie	Bedrag in euro's
MIA/Vamil	494.299.235
Landbouw	154.070.000
<i>Proefstal</i>	3.453.427
<i>Stal voor biologische melk- of pluimveehouderij met vermindering van de ammoniakemissie</i>	8.108.028
<i>Duurzame melkveestal</i>	13.011.907
<i>Duurzame melkveestal met weidegang</i>	27.321.634
<i>Duurzame vleeskalver- of vleesveestal</i>	10.708.836
<i>Duurzame varkensstal</i>	44.808.895
<i>Duurzame pluimveestal</i>	28.969.369
<i>Duurzame konijnen-, eenden- of kalkoenenstal</i>	120.215
<i>Duurzame melkgeitenstal</i>	12.835.786
<i>Stofemissiereducerende technieken voor pluimveestallen</i>	460.114
<i>Terugwinningsinstallatie voor fosfaat of stikstof uit dierlijke mest</i>	2.042.915
Visserij	2.269.235
<i>Visgeleidingssysteem</i>	39.640
<i>Duurzame viskwekerij</i>	1.558.636
<i>Duurzame pootviskwekerij</i>	670.959
Tuinbouw	337.960.000
<i>Groen Label Kas a)</i>	192.715.332
<i>Groen Label Kas voor biologische teelt of milieuvriendelijke productie met Milieukeur</i>	137.312.815
<i>Kas voor biologische teelt of milieuvriendelijke productie met Milieukeur</i>	6.599.743
EIA	123.420.000
Groen beleggen	26.857.076
<i>Biologische landbouw</i>	26.857.076
<i>Groen Label Kassen a)</i>	zie MIA/VAMIL
MEI	12.100.000
Luchtwassers b)	314.433
EHG (subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw)	33.400.000
Totaal landbouw, tuinbouw en visserij	690.390.743

a) MIA/Vamil is hoger dan bij Groen beleggen.

b) Uitbetaling met terugwerkende kracht van eerdere openstelling.

Bron: RVO en LNV, bewerking Wageningen Economic Research

Opmerkingen bij tabel 2.2

1. Tussen de regelingen en subsidies kan overlap bestaan. Daardoor kunnen investeringsbedragen niet altijd bij elkaar worden opgeteld. De mate van overlap tussen de verschillende regelingen en subsidies is moeilijk of niet te bepalen. Alleen bij Groen Label Kassen, biologische landbouw en duurzame stallen zijn investeringen aangemerkt als overlap met de MIA/Vamil, omdat de eisen van Groen beleggen scherper zijn gesteld dan die van de MIA/Vamil. Het is dus aannemelijk dat investeringen die in aanmerking komen voor Groen beleggen ook in aanmerking komen voor de MIA/Vamil-regeling. Daarom is gecorrigeerd voor de investeringen in Groen Label Kassen en biologische landbouw bij Groen beleggen.
2. Geschat is dat de correctie van de investeringsbedragen in 2017 uitkomt op 29%¹ voor de MIA/Vamil en 34% voor de EIA. Hiervoor zijn de investeringsbedragen in tabel 2.1 gecorrigeerd. De reden is dat sommige investeringen niet voldoen aan de criteria om in aanmerking te komen voor de MIA/Vamil dan wel EIA en dus ook niet worden aangemerkt als duurzame investeringen.

¹ De totale correctie over 2017 bedroeg circa 38%. Door intrekking of wijziging van enkele meldingen voor grootschalige, niet-land- en tuinbouw gerelateerde investeringsprojecten is het correctiepercentage hoger dan gebruikelijk. Voor de land- en tuinbouw wordt hetzelfde percentage aangehouden als in 2016 (29%).

3. *De MIA mag niet worden gecombineerd met de EIA. De EIA mag wel worden gecombineerd met de Vamil-regeling. Hierdoor kan er overlap zijn tussen de EIA- en de Vamil-regeling. Hiervoor is niet gecorrigeerd.*
4. *De overlap tussen de EIA en de MEI-subsidie is niet duidelijk en daarvoor is niet gecorrigeerd. Deze regelingen en subsidies zijn vooral interessant voor glastuinders.*

In tabel 2.3 zijn de totale investeringen in de land- en tuinbouw weergegeven voor 2017. Deze zijn afgeleid uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research. Het Bedrijveninformatienet is een representatieve steekproef van ongeveer 1.500 primaire land- en tuinbouwbedrijven en 100 visserijbedrijven. De opgenomen land- en tuinbouwbedrijven vertegenwoordigen 99% van de totale productie (gemeten in standaardoutput). De totale investeringen zijn exclusief investeringen in grond, immateriële activa (productierechten), woningen en plantopstanden. Omdat de indicator DP01 alleen gebaseerd wordt op duurzame productiemiddelen en de regelingen/subsidies geen betrekking hebben op bovengenoemde categorieën, worden die investeringen buiten beschouwing gelaten.

Tabel 2.3 *Totaal investeringen a) in de Nederlandse landbouw, tuinbouw en visserij (in miljoenen euro's) in 2017*

Investeringen	
Investeringen bedrijfsgebouwen	907
Investeringen glasopstanden	132
Investeringen installaties	588
Investeringen inventaris	49
Investeringen machines en werktuigen	969
Investeringen overige duurzame goederen	110
Investeringen visserij	35
Totaal investeringen landbouw, tuinbouw en visserij voor DP01	2.789

a) Exclusief investeringen in grond, immateriële activa, woningen en plantopstanden.

Bron: Bedrijveninformatienet.

Invulling indicator DP01

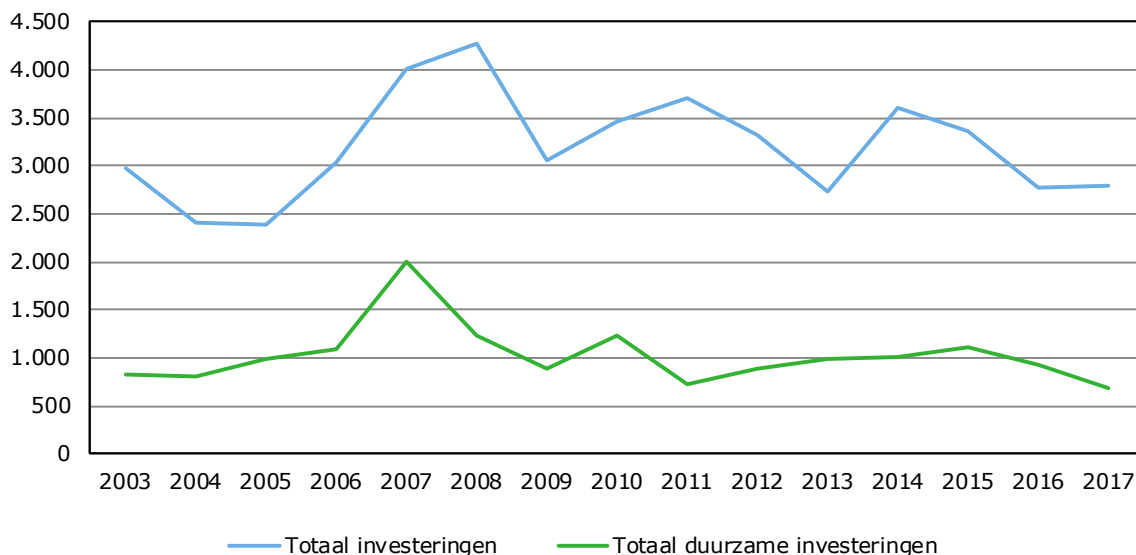
In tabel 2.4 is de uiteindelijke berekening van de indicator DP01 weergegeven. Het totale investeringsniveau in de landbouw, tuinbouw en visserij bedroeg in 2017 € 2,8 miljard (zie tabel 2.3). Daarvan bedroegen de investeringen in duurzame productiemiddelen waarvoor subsidie of fiscale aftrek is gevraagd in totaal € 0,7 miljard in 2017 (tabel 2.2); dat is 25% van de totale investeringen in de genoemde sectoren. De in de Rijksbegroting 2017 opgenomen streefwaarde van 30% is dus niet gerealiseerd.

Tabel 2.4 *Invulling indicator DP01 op basis van investeringsgegevens in 2017 (in miljoenen euro's)*

	Miljoen euro
Totaal investeringen landbouw, tuinbouw en visserij	2.789
Totaal duurzame investeringen	690
Verhouding	0,25

2.4 Ontwikkeling duurzame investeringen in de periode 2003-2017

In figuur 2.1 worden de totale investeringen in de landbouw, tuinbouw en visserij en de totale duurzame investeringen weergegeven voor de periode van 2003 tot en met 2017. Hieronder worden de belangrijkste ontwikkelingen per jaar toegelicht. In bijlage 2 staan de overzichten met de totale bedragen.

Figuur 2.1 Totaal investeringen in de landbouw, tuinbouw, visserij en totaal duurzame investeringen (in miljoenen euro's), 2003-2017

Periode tot en met 2008

In 2004 en 2005 waren de totale investeringen in de landbouw en visserij nog relatief laag. In 2007 stegen de investeringen in duurzame productiemiddelen flink, vooral door veel investeringen in Groen Label Kassen. De glastuinbouw had met name in de beginjaren een groot aandeel in de investeringen in duurzame productiemiddelen zoals Groen Label Kassen. Een toe- of afname van investeringen van de glastuinbouw had daardoor een grote invloed op de totale investeringen. In 2008 daalden de investeringen in duurzame productiemiddelen fors, vooral door lagere investeringen in Groen Label Kassen. De budgetclaim voor investeringen in kassen nam in 2008 sterk af door strengere eisen en minder financieel voordeel. Eind 2007 werden de eisen voor Groen Label Kassen al verscherpt. Glastuinbouwers hadden in 2007 al op die aanscherping geanticipeerd, waardoor het investeringsniveau in 2007 extra hoog was. Voorgenomen investeringen werden vervroegd, waardoor het investeringsniveau in 2008 lager werd. Daarnaast nam het financiële voordeel voor duurzamere kassen in 2008 af door een lager MIA-percentages en door aftopping van de Vamil (wat in 2009 weer is teruggedraaid). In 2008 werd wel meer geld geïnvesteerd in de veehouderij, vooral in duurzame melkveestallen. De investeringen in duurzame varkens- en kippenstallen namen iets af. Het aanscherpen van de eisen voor kassen, stallen en mobiele machines zorgde voor een daling van het aangevraagde investeringsbedrag voor duurzame productiemiddelen in 2008. De eisen voor bedrijfsmiddelen kunnen jaarlijks veranderen, afhankelijk van de stand van de techniek en wettelijke verplichtingen.

2009

In 2009 daalden de investeringen in duurzame productiemiddelen verder tot iets onder het niveau van 2006, ondanks de nieuwe subsidieregeling voor fijnstofmaatregelen. 2009 was financieel echter ook een erg moeilijk jaar voor de agrarische sector. Veel productprijzen waren laag, waardoor de inkomens in een groot aantal sectoren (vooral glastuinbouw en melkvee) matig tot slecht waren. Dat beperkte de ruimte voor investeringen. Ook de financiële crisis had negatieve gevolgen voor de kredietverlening van banken aan bedrijven doordat de eisen voor kredietverlening werden verscherpt.

Ondanks het feit dat de voorwaarden voor het aanvragen van sommige subsidies medio 2009 werden versoepeld, was er in 2009 toch sprake van een daling in de totale aangevraagde investeringsbedragen.

2010

In 2010 stegen de totale investeringen in productiemiddelen met 13% ten opzichte van 2009, vooral door hogere investeringen in gebouwen, glasopstanden en installaties. De stijging van de duurzame investeringen was veel sterker (+39%) en kwam uit op ruim € 1,2 miljard in 2010. Die toename kwam geheel voor rekening van de landbouwsector, die ruim € 400 miljoen meer investeerde in duurzame productiemiddelen, voor een groot deel in duurzame stallen. De investeringen in duurzame stallen waren het hoogst op varkens- en pluimveebedrijven. Die bedrijven moesten vanaf 2013 voldoen aan strengere milieu- en welzijnseisen, tenzij de bedrijven hadden aangegeven voor 2020 te stoppen. De legsector moest bovendien al per 1 januari 2012 geheel zijn overgeschakeld van traditionele kooihuisvesting naar alternatieve huisvesting vanwege het kooiverbod. De duurzame investeringen in de tuinbouw daalden in 2010 met 20% tot circa € 270 miljoen.

2011

In 2011 waren de totale investeringen in productiemiddelen 7% hoger dan in 2010, vooral door meer investeringen in gebouwen, machines en werktuigen. De duurzame investeringen daalden echter met ruim 40% tot € 727 miljoen. Zowel in de landbouw als de glastuinbouw werd aanzienlijk minder geïnvesteerd in duurzame productiemiddelen. Alleen in de visserij waren de duurzame investeringen duidelijk hoger dan in 2010.

In de glastuinbouw daalden de duurzame investeringen onder invloed van de matig tot slechte financiële resultaten. In de landbouwsector zakten de duurzame investeringen in 2011 terug naar € 550 miljoen. Dat de duurzaamheidsindicator DP01 in 2011 naar 20% is gedaald, komt vooral doordat minder werd geïnvesteerd in duurzame stallen. De investeringen in duurzame varkens- en pluimveestallen daalden in 2011 fors, terwijl de duurzame investeringen in melkveestallen iets stegen. Investerings werden ook geremd door de slechte economische situatie in vooral de glastuinbouw en de varkens- en leghennenhouderschap. Een andere verklaring voor de lagere duurzame investeringen in 2011 is het afschaffen van de crisismaatregelen die vanaf 2009 tijdelijk waren verhoogd. Ook veranderen jaarlijks de eisen voor de subsidieaanvragen, afhankelijk van de stand van de techniek en wettelijke verplichtingen.

2012

In 2012 daalden de totale investeringen in productiemiddelen met 12% tot € 3,3 miljard. In bijna alle categorieën werd minder geïnvesteerd. Vooral aan installaties en machines/werktuigen werd minder geld besteed. Alleen de investeringen in bedrijfsgebouwen en inventaris werden in 2012 iets hoger. Relatief was de daling van de investeringen het grootst bij glasopstanden en de visserij. De totale duurzame investeringen stegen daarentegen met ruim 20% tot € 886 miljoen in 2012. Vooral in de glastuinbouw werd meer geïnvesteerd in duurzame productiemiddelen. Ook in de landbouw namen de investeringen in duurzame productiemiddelen toe, maar in de visserij liepen de duurzame investeringen na de inhaalslag in voorgaande jaren hard terug. De landbouwsector was in 2012 verantwoordelijk voor circa twee derde van de totale duurzame investeringen. Daarbinnen zijn de investeringen in duurzame stallen van groot belang. Die duurzame investeringen namen toe, vooral in pluimveestallen. De investeringen in duurzame melkveestallen waren in 2012 echter gedaald na de hoge investeringen in de periode 2008-2011.

2013

In 2013 daalden de totale investeringen in productiemiddelen met 18% in vergelijking met 2012 tot € 2,7 miljard. In de meeste categorieën werd minder geïnvesteerd. De grootste daling kwam voor rekening van bedrijfsgebouwen. Aan machines, werktuigen en installaties werd wel meer geld besteed. Alleen de investeringen in bedrijfsgebouwen en inventaris werden in 2013 iets hoger.

De totale duurzame investeringen stegen in 2013 met 10% tot bijna € 1 miljard. Daarbij was er een sterke stijging (+30%) te zien in de investeringen in duurzame stallen voor varkens en melkvee. De varkenshouderij greep begin 2013 nog aan om tijdig te voldoen aan de vermindering van de

---

ammoniakemissie. De melkveehouderij investeerde opnieuw in uitbreiding van de melkveestapel en gelijktijdige aanpassing aan duurzaamheidseisen. Daarentegen waren de investeringen in duurzame pluimveestallen meer dan gehalveerd ten opzichte van 2012. Veel minder leghennenbedrijven investeerden in nieuwe huisvestingssystemen nadat in 2012 het verbod op traditionele kooihuisvesting was ingegaan. Investeringsarmen land- en tuinbouwmachines vielen in 2013 weg, omdat die niet meer in aanmerking kwamen voor subsidies. In de glastuinbouw werd in 2013 bijna 10% meer geïnvesteerd in Groen Label Kassen. De duurzame investeringen in de visserij vielen verder terug naar een laag niveau, vooral doordat minder productiemiddelen in aanmerking kwamen voor subsidieregelingen.

2014

In 2014 waren de totale investeringen in productiemiddelen 31% hoger dan in 2013, vooral dankzij meer investeringen in gebouwen en installaties. Melkveebedrijven investeerden veel meer in nieuwe veestallen in aanloop naar de afschaffing van de melkquotering in 2015. De investeringen in bedrijfsgebouwen op varkens- en pluimveebedrijven namen echter sterk af in 2014, na de piek in de voorgaande jaren.

De totale duurzame investeringen in 2014 stegen met 3% tot € 1 miljard. Die toename was vooral te danken aan hogere investeringen in zonnepanelen in combinatie met vervanging van asbesthoudende daken. Zowel in de landbouw als de glastuinbouw werd iets minder geïnvesteerd in duurzaamheid. In de glastuinbouw werd in 2014 een derde minder geïnvesteerd in Groen Label Kassen. In de visserij waren de duurzame investeringen echter meer dan verdubbeld. Binnen de landbouwsectoren waren er duidelijke verschillen in ontwikkeling te zien. De melkveehouderij investeerde opnieuw fors in melkveestallen met toepassing van duurzaamheidseisen. De duurzame investeringen in de varkenshouderij daalden in 2014 echter met 60%. In de voorgaande jaren (2011-2013) bedroegen de investeringen in duurzame varkensstallen gemiddeld € 127 miljoen, vooral om te voldoen aan de eisen om de ammoniakemissie te verminderen. De investeringen in duurzame pluimveestallen daalden opnieuw (-40%) tot het laagste niveau sinds 2006. Dat is te verklaren doordat de grote investeringsgolf in alternatieve huisvesting voor leghennen naar aanleiding van het verbod op traditionele kooihuisvesting in 2012 achter de rug was.

2015

In 2015 waren de totale investeringen in productiemiddelen 7% lager dan in 2014, vooral door minder investeringen in gebouwen, machines en werktuigen. Daarentegen stegen de totale duurzame investeringen in 2015 met 10% tot € 1,1 miljard. Die toename was grotendeels te danken aan een verdrievoudiging van investeringen in Groen Label Kassen. Daarbinnen namen de investeringen in Groen Label Kassen voor biologische teelt het sterkst toe vergeleken met 2014. De hogere inkomens in de glastuinbouw in 2015 zorgden voor meer eigen middelen om de investeringen te financieren. Binnen de landbouwsectoren waren er grote verschillen zichtbaar. Na de hoge investeringen in melkveestallen met toepassing van duurzaamheidseisen in 2014 daalde het investeringsniveau in 2015 met een derde. Veel melkveehouders pakten al in eerdere jaren de kans om de productiecapaciteit uit te breiden, vooruitlopend op het verdwijnen van de melkquotering in april 2015. Bovendien gaven de lagere inkomens voor melkveehouders in 2015 minder ruimte voor investeringen.

De duurzame investeringen in de varkenshouderij daalden in 2015 voor het tweede jaar op rij, in 2015 met een kwart tot € 46 miljoen. Dat is 70% lager dan in de periode 2010-2013 met investeringen van gemiddeld € 155 miljoen in duurzame varkensstallen, vooral om te voldoen aan de eisen voor vermindering van de ammoniakemissie vanaf 2013. Ook de slechte inkomens in 2014 en 2015 zorgden voor minder nieuwe investeringen.

De investeringen in duurzame pluimveestallen stegen met € 24 miljoen, na de dip in 2014. Daarmee was het investeringsniveau bijna terug op het langjarig gemiddelde. De hausse van investeringen in alternatieve huisvesting voor leghennen naar aanleiding van het verbod op traditionele kooihuisvesting in 2012 was al enige jaren voorbij. De inkomens van de leghennen- en vleeskuikenbedrijven namen in 2015 toe, waardoor er meer ruimte was voor nieuwe (vervangings)investeringen om de moderniteit op peil te houden en innovaties toe te passen.

In de visserij waren de duurzame investeringen meer dan verdubbeld. In 2015 stegen de investeringen in zonnepanelen, al dan niet in combinatie met vervanging van asbesthoudende daken, opnieuw, nu met 13% tot € 91 miljoen.

2016

In 2016 lagen de totale investeringen in productiemiddelen 17% lager dan in 2015, vooral door minder investeringen in gebouwen, installaties en glasopstanden. De totale duurzame investeringen waren bijna evenveel gedaald, met 15% tot € 935 miljoen. Doordat de procentuele daling van de duurzame investeringen iets minder was dan die van de totale investeringen, steeg het aandeel duurzame investeringen ten opzichte van 2015 met 1% naar 34%. De absolute afname in het bedrag aan duurzame investeringen werd voor bijna de helft veroorzaakt doordat investeringen in zonnepanelen, al dan niet in combinatie met vervanging van asbesthoudende daken, niet meer in aanmerking kwamen voor subsidies. Daarnaast waren de investeringen in melkveestallen met toepassing van duurzaamheidseisen met twee derde gedaald ten opzichte van 2015. Die lagere investeringen waren te wijten aan de slechtere rentabiliteit in 2016 en de aanloop naar de inkringing van de melkveestapel in 2017 vanwege overschrijding van het fosfaatproductieplafond. Daar stonden wel hogere investeringen in andere veehouderijstallen, vooral varkensstallen, tegenover. De duurzame investeringen in de visserij daalden fors in 2016. De investeringen in Groen Label Kassen namen opnieuw toe, maar voor biologische teelt daalde het investeringsniveau vergeleken met 2015.

2017

De totale investeringen in agrarische productiemiddelen stegen in 2017 met bijna 1% ten opzichte van 2016 tot € 2,8 miljard, terwijl de totale duurzame investeringen waarvoor subsidie of fiscale aftrek was aangevraagd met 26% daalden tot € 690 miljoen. Het aandeel duurzame investeringen in 2017 kwam daardoor uit op 25%; een daling van 9% ten opzichte van 2016. De absolute daling in duurzame investeringen werd grotendeels veroorzaakt door veel lagere investeringen in biologische landbouw via de regeling Groen beleggen. In 2015 en 2016 schakelden veel melkveehouders om naar biologisch in reactie op een tekort aan biologische melk. In 2017 was de markt weer in evenwicht. Ook waren de investeringen in duurzame varkensstallen en pluimveestallen aanzienlijk lager dan in 2016. Daar stonden hogere investeringen in Groen Label Kassen tegenover. Daardoor was het aandeel van de tuinbouwsector in de duurzame investeringen in de land- en tuinbouw in 2017 aanzienlijk groter dan in voorgaande jaren.

De investeringen in melkveestallen met toepassing van duurzaamheidseisen stabiliseerden zich in 2017 na de forse daling in 2016. Die lage investeringen waren te verklaren door de inkringing van de melkveestapel in 2017 vanwege overschrijding van het fosfaatproductieplafond. Dit veroorzaakt gedeeltelijke leegstand van stallen en weinig animo voor nieuwe investeringen. In 2017 waren de investeringen in duurzame stallen voor konijnen/eenden/kalkoenen gedecimeerd. De duurzame investeringen in proefstallen waren enigszins hersteld van de daling in 2016.

2.5 Inschatting duurzame investeringen voor 2019

Voor de raming van de duurzaamheidsindicator ten behoeve van de begroting voor 2020 zijn voor de belangrijkste sectoren analyses gemaakt van de te verwachten economische ontwikkelingen. De volgende sectoren zijn nader uitgewerkt: melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij, glastuinbouw, opengrondstuinbouw en akkerbouw. De paragraaf sluit af met een inschatting voor 2019 van de duurzame investeringen van de totale land- en tuinbouwsector. Vanwege het geringe aandeel in de duurzame investeringen wordt de visserijsector niet beschreven. De inschatting is in mei 2019 opgesteld en gebaseerd op beschikbare data en informatie, onder andere afkomstig uit de inkomensraming agrarische sectoren 2018, de Agro Vertrouwensindex en de Barometer Agrarische Sectoren. Al deze informatie is terug te vinden in afzonderlijke artikelen op agrimatie.nl. Op 29 mei 2019 is het PAS (Programma Aanpak Stikstof) buiten werking gesteld door de Raad van State, waardoor veel vergunningen worden aangehouden vanwege de stikstofuitstoot die niet meer achteraf mag worden gecompenseerd. Onduidelijk is hoe lang die situatie gaat duren, maar voor 2019 zal dit een negatieve invloed op de investeringen in de land- en tuinbouw hebben.

Melkveehouderij

Het inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (arbeidsjaareenheid) heeft zich in 2017 na forse dalingen in 2015 en 2016 hersteld. In 2018 stond het inkomen door de droogte fors onder druk, maar lag het nog wel op het langjarig gemiddelde van ruim € 30.000. Het gemiddelde saldo van het gestandaardiseerde melkveebedrijf is over de eerste vijf maanden van 2019 8% lager dan in dezelfde periode van 2018, maar 14% hoger dan in het matige jaar 2016. De daling van het saldo komt door lagere melkopbrengsten en hogere krachtvoerkosten.

De stemmingsindex van de melkveehouderij in de Agro Vertrouwensindex van Wageningen Economic Research is in het eerste kwartaal van 2019 verbeterd en komt boven het landelijk gemiddelde uit. De verwachting omtrent de inkomensontwikkeling voor de komende twee à drie jaar schommelt van kwartaal tot kwartaal, maar lag in het eerste kwartaal van 2019 op het landelijk gemiddelde.

In 2018 nam de waarde van de verleende bouwvergunningen voor (ver)bouw van stallen iets toe, ondanks het in werking treden van het fosfaatrechtstelsel waardoor er voor veel bedrijven een rem op de ontwikkeling is gezet, tenzij er ook fosfaatrechten worden gekocht.

Door de lagere melkprijs en hogere voerkosten in 2019 zal er minder geld uit eigen middelen beschikbaar zijn om onder andere in stallen te investeren. Dit zou het aandeel duurzame investeringen in 2019 onder druk kunnen zetten. Doordat de stemming en verwachting boven het landelijk gemiddelde liggen, kunnen de investeringen en hiermee ook het aandeel duurzaam in 2019 wellicht nog meevallen.

Varkenshouderij

Naar verwachting zal het investeringsniveau in duurzame productiemiddelen in 2019 iets dalen. Die verwachting is onder andere gebaseerd op de fors lagere inkomens in 2018, vooral van de zeugenbedrijven waarvan de inkomens negatief zijn. Daardoor hebben de meeste bedrijven minder liquiditeiten voor investeringen in nieuwbouw of renovatie. In 2018 zijn bovendien minder bouwvergunningen met lagere bedragen afgegeven voor varkenstallen (bron: CBS). Daardoor wordt verwacht dat de investeringen in 2019 verder zullen dalen, rekening houdend met het na-ijleffect van de afgegeven bouwvergunningen. Zowel voor fokvarkens- als voor vleesvarkensstallen liet de waarde van de verleende vergunningen in 2018 een forse daling zien.

Tegelijkertijd waren de saldi van de vleesvarkens en vooral de zeugen in april en mei 2019 fors hoger dan voorgaand jaar door hogere opbrengstprijzen als gevolg van de grotere afzet naar China. Doordat in China op grote schaal Afrikaanse varkenspest is uitgebroken, is daar de productie fors gedaald waardoor meer varkensvlees uit het buitenland moeten worden gehaald, met hogere opbrengstprijzen als gevolg. De biggenprijs is gemiddeld 6% en de vleesvarkensprijs gemiddeld 10% hoger dan in de eerste vijf maanden van 2018. De vooruitzichten zijn gunstig en de liquiditeitspositie is versterkt, waardoor meer ruimte komt voor groot onderhoud en vervangingsinvesteringen. Kasmiddelen kunnen ook worden aangehouden om de financiële buffer te versterken voor mindere tijden. Bedrijven die zich verder willen ontwikkelen, zullen wel nieuwe investeringen doen in kwaliteitsverbetering of vergroting van de productiecapaciteit. Daarnaast worden ook investeringen gedaan in nieuwe zonnepanelen voor duurzame energieproductie op het eigen bedrijf.

Het vertrouwen onder varkenshouders is in het eerste kwartaal van 2019 sterk toegenomen, zo volgt uit de Agro Vertrouwensindex van Wageningen Economic Research. De totale index is weer positief en dat was voor het laatst het geval in het eerste kwartaal van 2018. Varkenshouders verwachten stijgende opbrengstprijzen en een hogere productie, waardoor de winst zal toenemen. De verwachtingen van ondernemers voor de middellangere termijn zijn ook positiever dan vorig jaar. Het aandeel duurzame investeringen van de totale investeringen op varkensbedrijven was 29% in 2017. Voor 2019 is dat aandeel lastig te schatten omdat dat percentage ook afhankelijk is van de vraag of de aanvragen die worden ingediend voldoen aan de gestelde eisen, die per investering en per jaar kunnen verschillen. Daarnaast is de uitwerking van de voorgestelde saneringsregeling in de varkenshouderij onzeker voor de verschillende groepen bedrijven. Vooral bedrijven die veel geuroverlast veroorzaken komen voor deze regeling in aanmerking. De opgekochte varkensrechten worden ingetrokken en kunnen dus niet door andere bedrijven worden aangekocht voor bedrijfsvergroting met bijbehorende investeringen in (duurzame) varkensstallen.

Legpluimveehouderij

Verwacht wordt dat het investeringsniveau van duurzame productiemiddelen in 2019 iets daalt. In 2018 is de sector langzaam hersteld van het rampjaar 2017, toen veel bedrijven schade leden als gevolg van de fipronilaffaire. Ruim tweehonderd legpluimveebedrijven hadden een bedrijf ingeschakeld dat bloedluis bestreed met een middel dat de verboden stof fipronil bevatte. Dat heeft tot veel financiële schade geleid voor de getroffen bedrijven door omzetverliezen en extra kosten voor het afvoeren van dieren en het schoonmaken van stallen. De vernietiging van eieren leidde tot een lagere eierproductie, waardoor het prijsniveau in de tweede helft van 2017 sterk steeg. Dat prijseffect duurde tot en met april 2018, waarna de eierproductie weer op peil kwam. Die periode van hoge eierprijzen zorgde er wel voor dat het inkomen in 2018 op jaarbasis aanzienlijk hoger was dan gemiddeld. Daarvan profiteerden echter alleen de bedrijven die voor de vrije markt produceren, maar niet de bedrijven die eieren afzetten tegen vastgestelde contractprijzen.

Door het herstel van het evenwicht tussen vraag en aanbod lagen de prijzen van scharreleieren in de eerste vijf maanden van 2019 op het niveau van het tienjarig gemiddelde. Dat gold echter niet voor het saldo, omdat de voerprijzen omhoog zijn gegaan. Wel ligt zowel de gemiddelde eierprijs als het saldo fors lager dan in 2018. De vraag is in de zomermaanden traditioneel kleiner, waardoor een neerwaartse druk op de opbrengstprijzen wordt verwacht.

Ondanks het feit dat in 2018 de liquiditeitspositie van de meeste bedrijven is verbeterd, zullen de investeringen in het lopende jaar naar verwachting lager worden. In 2018 daalde de totale waarde van de verleende bouwvergunningen voor legkippenstallen (bron: CBS), waardoor verwacht wordt dat de investeringen in 2019 verder zullen dalen, rekening houdend met het na-ijleffect van de afgegeven bouwvergunningen. Uitbreiding wordt ook lastiger door de hoge prijzen van productierechten. Volgens de HokdierScanner van AgriDirect hadden de pluimveehouders in 2018 meer plannen voor renovatie dan voor nieuwbouw. Pluimveehouders moeten hun bedrijf up-to-date houden. Als het mogelijk is door renovatie te voldoen aan alle regels van reductie-eisen voor fijnstof en ammoniak, wordt dat in de praktijk als een minder groot investeringsrisico gezien dan nieuwbouw. Vooral de uitstoot van fijnstof staat sterk in de belangstelling vanwege de schadelijke invloed op de gezondheid van omwonenden van pluimveebedrijven. Pluimveehouders moeten de fijnstofuitstoot uit bestaande stallen flink verminderen. Daarvoor zijn in de komende jaren vaak forse investeringen nodig. Het kabinet wil dat de uitstoot van pluimvee uit nieuwe stallen met 70% en uit bestaande stallen met 50% omlaag gaat. Dit is echter nog niet via wettelijke maatregelen vastgelegd.

Vleeskuikenhouderij

Naar verwachting zal het investeringsniveau van duurzame productiemiddelen in 2019 stabiliseren. Dat is vooral gebaseerd op de waarde van de afgegeven bouwvergunningen voor vleeskuikenstallen (bron: CBS), waardoor verwacht wordt dat de investeringen in 2019 vrij stabiel zullen zijn, rekening houdend met het na-ijleffect van de verleende bouwvergunningen.

Anderzijds was het saldo van vleeskuikens in de eerste vijf maanden van 2019 circa € 40.000 lager dan in het eerste kwartaal van 2018. Dat is vooral het gevolg van 2% lagere opbrengstprijzen en 5% hogere voerprijzen. Door het gunstigere saldo in 2018 hadden de bedrijven vorig jaar meer kasmiddelen waarmee investeringen in nieuwbouw of renovatie konden worden gefinancierd. Een aantal bedrijven zal mogelijk investeren in aanpassingen voor het houden van conceptkuikens die langzamer groeien en meer ruimte nodig hebben. Wel raakt die markt langzamerhand verzadigd,

---

omdat de vraag naar sommige concepten minder stijgt. Nu de binnenlandse vraag naar conceptkuikens is ingevuld (circa 35% van de productie), is verdere groei van het aandeel conceptkuikens afhankelijk van de ontwikkeling van de buitenlandse vraag. Export bestaat nu nog alleen uit vlees van reguliere kuikens.

Ook de vleeskuikenhouders moeten de fijnstofuitstoot uit bestaande stallen sterk verminderen. Daarvoor zijn in de komende jaren hoge investeringen nodig. Het aandeel duurzame investeringen van de totale investeringen in de pluimveehouderij voor 2019 wordt geschat op circa 40%.

Glastuinbouw

Op basis van de beschikbare indicatoren zullen de duurzame investeringen in de glastuinbouw in 2019 niet toenemen. De grootste investeringen in de glastuinbouw worden gedaan bij nieuwbouw of bij de aankoop van kassen voor uitbreiding. Het aantal vergunningen voor nieuwbouwkassen was in het eerste kwartaal van 2019 veel lager dan in 2018 (bron: CBS, StatLine). In het eerste kwartaal van 2018 kwam er voor € 56 miljoen aan orders binnen; in het eerste kwartaal van 2019 was dat nog slechts € 15 miljoen. Hiermee lijkt er een einde te komen aan de stijging in de periode 2015-2019. Wel zijn deze cijfers nog voorlopig van aard (bron: CBS, StatLine). De meeste subsidies en fiscale faciliteiten voor duurzame investeringen worden traditioneel gegeven om kassen zo aan te passen dat ze in aanmerking komen voor het certificaat Groen Label Kas. Sinds 1 januari 2018 zijn de eisen om een dergelijk certificaat te halen van overheidswege echter veranderd en geldt niet langer de energie-efficiëntie als maatstaf, maar is er een norm gesteld voor de maximale uitstoot van broeikasgassen (CO₂-emissie). In 2018 is het aantal afgegeven Groen Label Kas-certificaten sterk afgenomen. Of de verandering van de eisen de oorzaak is van het lagere aantal afgegeven certificaten wordt in het eerste half jaar van 2019 onderzocht. Tot die tijd zullen de eisen niet aangepast worden (bron: www.groenlabelkas.nl). Uit cijfers van de RVO over investeringen in duurzame landbouw via de MIA/Vamil in 2018 blijkt dat de aangescherpte voorwaarden op het vlak van CO₂-emissie ertoe hebben geleid dat het gemelde investeringsbedrag in duurzame kassen een factor vijf zijn gedaald ten opzichte van 2017 (bron: rvo.nl, 27/06/19).

Een ander moment waarop veelal diepte-investeringen worden gedaan, is zoals vermeld bij aankoop van een bestaand glastuinbouwbedrijf. Uit cijfers van NVM blijkt echter dat in 2018 het schaarse aantal aankopende partijen zeer kritisch was op de te koop staande objecten. Hoewel er in 2018 meer tuinbouwbedrijven te koop kwamen via NVM-makelaars, werden er minder verkocht. In 2017 waren dat er 29, in 2018 vier minder. Vooral in concentratiegebieden worden nog bedrijven gekocht (Vastgoedmarkt in beeld 2018, www.nvm.nl). Ook ING geeft aan dat er voor de tomaten- en paprikateelt minder bijbouw gepleegd gaat worden dan in 2018, maar bij komkommers meer (Agrarische sector krabbelt weer op, www.ing.nl/zakelijk).

Ook terugkijkend op de voorlopige cijfers over het inkomen in 2018 is niet te verwachten dat het aantal duurzame investeringen zal toenemen. Voor een gemiddeld glastuinbouwbedrijf is het inkomen ten opzichte van 2017 gedaald. In 2017 was dit nog € 215.000 per onbetaalde arbeidsjaareenheid (oaje). In 2018 daalde dit naar verwachting naar € 162.000. Bovendien is de spreiding van het inkomen nog altijd hoog en heeft 20% van de bedrijven een inkomen dat onder de € 10.000 is gezakt. De daling van het inkomen is in elke subsector zichtbaar. Daar staat tegenover dat er bedrijven zijn die het nog altijd (zeer) goed doen. In de glasgroente, bijvoorbeeld, heeft 20% van de bedrijven een inkomen per oaje dat hoger ligt dan € 340.000. Dergelijke inkomens duiden op een bedrijfsvoering waar ruimte is om te investeren. Dit gebeurt dan echter ook zonder (duurzame) stimuleringsregelingen van de overheid.

Hoewel de huidige stemming op het bedrijf onveranderd is, zijn er meer ondernemers die een negatieve verwachting uitspreken over hun bedrijfssituatie over twaalf maanden dan ondernemers die positief gestemd zijn. Deze index daalt al drie kwartalen achtereen. Met name over de opbrengstprijzen denkt men negatiever dan een jaar geleden. Dat men over de opbrengstprijzen over deze periode negatiever denkt, is voor wat betreft glasgroente terecht gezien de prijzen van de eerste maanden van het jaar. Inmiddels zijn de prijzen voor de meeste producten wel weer verbeterd. Bij tomaat en paprika zijn de prijzen tot en met april inmiddels hoger dan een jaar eerder. Voor komkommer en aubergine liggen de prijzen echter lager. Dit blijkt uit de eerste resultaten van een analyse van de marktprijzen. In de sierteelt is er geen reden tot klagen. De gemiddelde prijzen liggen zowel bij snijbloemen als bij kamer- en tuinplanten hoger dan vorig jaar. Nuancering is dat de hogere prijzen de lagere aanvoer compenseren.

Stimulerende impulsen voor duurzame investeringen zijn de acties die tuinders moeten doen voor het omlaag brengen van de emissie van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen in water die nog niet zijn uitgevoerd. Individuele bedrijven hebben dat voor 1 januari 2018 al moeten doen, maar collectieven hebben nog een uitstel van maximaal drie jaar vanaf dat moment. Ook de meldingsplicht van energiebesparende maatregelen die op 1 juli 2019 ingaat voor bedrijven, kan stimulerend werken. Al met al is de verwachting dat de duurzame investeringen in 2019 niet zullen toenemen, vooral door de verwachte lage investeringen in Groen Label Kassen en een lagere hoeveelheid te bouwen nieuwe kassen. Door enkele goede jaren in de glastuinbouw financieren de goedlopende bedrijven steeds vaker zelf investeringen, zonder hulp van stimulerende maatregelen die beschikbaar zijn voor duurzame productiemiddelen. Daardoor is de verwachting dat de in deze studie vallende duurzame investeringen verhoudingsgewijs lager zullen uitvallen dan de totale investeringen.

Opengrondstuinbouw

De opengrondstuinbouw bestaat uit vier sectoren te weten de bloembollenteelt, de vollegrondstuinbouw, de boomkwekerij en de fruitteelt. De bloembollentelers hadden naar verwachting in 2018 een minder goed jaar dan in 2017. Hoewel het inkomen per onbetaalde aje € 35.000 lager lag, bleef dit op een goed niveau, namelijk € 70.000 per onbetaalde aje. Ook het inkomen van fruitbedrijven en vollegrondsgroentebedrijven was naar verwachting lager dan in 2017. Met name de droogte zorgde bij de vollegrondsgroentesector voor problemen. Bij fruit is de lagere opbrengstprijis door hogere productie juist de boosdoener. De boomkwekerij kende opnieuw een beter jaar dan in 2017. De spreiding tussen bedrijven is nog altijd groot. In 2018 werd dit naast de verschillende bedrijfskenmerken, het assortiment, de aansluiting bij de markt en de handelsvaardigheden ook veroorzaakt door de verschillen in beregeningsmogelijkheden.

Uit de Agro Vertrouwensindex van het eerste kwartaal van 2019 blijkt dat ondernemers uit de opengrondstuinbouw nog altijd negatief zijn over het afgelopen jaar (conjunctuurindex laatste twaalf maanden). Er zijn meer ondernemers negatief dan positief. Ook is het vertrouwen in de eigen onderneming in het eerste kwartaal gedaald, al is het vertrouwen sinds het vierde kwartaal van 2016 vrij hoog in vergelijking met die in de totale land- en tuinbouw. Wel zijn de verwachtingen voor de komende twaalf maanden minder gunstig. Vooral de kosten worden hoger ingeschat (conjunctuurindex komende twaalf maanden).

Na de droogte in 2018 zijn voor 2019 alweer de eerste onttrekkingsverboden afgekondigd. Hoewel deze nog niet voor de land- en tuinbouw gelden, is waakzaamheid geboden. Doordat de winter relatief droog was en ook het voorjaar droger was dan normaal, zijn er nog altijd neerslagtekorten.

De ziektedruk in de boomkwekerij is nog niet voorbij. De buxusmot-problematiek is nog lang niet ten einde. Hetzelfde geldt voor Xylella. Ondanks deze problemen lijkt het erop dat de boomkwekerijsector ook dit jaar een goede start heeft gemaakt. Dit blijkt uit marktgeluiden en de omzetten bij FloraHolland. Voor de bloembollensector zijn er juist wisselende geluiden te horen. De leliesector heeft het vorig jaar zwaar gehad en ook dit jaar komt hier geen verandering in. De verkopen in China met het Chinees Nieuwjaar zijn niet al te gunstig, dus dit jaar zal de bollenvraag vanuit China opnieuw tegenvallen. Ook de prijzen op FloraHolland van leliebloemen liggen lager. In tegenstelling tot lelies doen snijtulpen het wel goed in de markt. Op de bloemenveiling is de prijs van snijtulpen met ongeveer twee cent gestegen in de eerste vijf maanden van het jaar ten opzichte van 2018, wat een stimulans is voor de bollenbroei voor dit type bloembol. Voor fruitbedrijven zijn de eerste maanden van het jaar niet gunstig. De prijzen zijn lager dan het voorgaande jaar. Tevens hangt er nog een veel grotere voorraad appels en peren zowel vanuit Nederland als de totale EU boven de markt. Voor de opengrondsgroenteteelt is bekend dat de contracten voor industriegroenten 10%-12% hoger liggen dan een jaar eerder (De Boerderij, 7 maart 2019), maar door de toenemende weerrisico's zijn telers minder snel geneigd om zich vast te leggen. Voorlopige cijfers over enkele tuinbouwgewassen verhandeld via veilingen geven aan dat het seizoen voor de meeste tuinbouwgewassen goed begonnen is.

'On the way to PlanetProof' is een keurmerk van SMK gericht op onder andere de plantaardige sectoren. Uit het jaarverslag van SMK blijkt dat er beperkte groei zit in het areaal verduurzaamde teelt van zowel de boomkwekerij als de bollensector. Het aandeel op het totale areaal is nog klein. SMK verwacht wel dat in 2019 het aantal deelnemende bedrijven zal toenemen. Dit door toenemende eisen van de supermarkten en dalende kosten voor certificering (SMK, jaarverslag 2018 en 2017).

De eerste inschatting is dat het investeringsniveau gelijk zal blijven, maar dat daarbij iets eerder gekozen zal worden voor duurzame oplossingen.

Akkerbouw

De totale bruto-investeringen in grond namen in 2017 flink toe ten opzichte van het jaar ervoor. Ongeveer de helft van de investeringen had betrekking op grond. De investeringen exclusief grond daalden juist, vooral doordat er nauwelijks in gebouwen werd geïnvesteerd. Het investeringsniveau exclusief grond lag net onder de € 50.000 per bedrijf. Het inkomen voor het uitzonderlijk droge jaar 2018 is lager geraamd dan de inkomens in de jaren ervoor. Hoe de financiële resultaten voor 2019 zullen uitvallen, is op basis van het eerste half jaar van 2019 nog niet in te schatten. Het groeiseizoen is in volle gang. De productie van de gewassen wordt sterk bepaald door de weersomstandigheden tot de oogstperiode. De prijsvorming van de meeste akkerbouwgewassen wordt bepaald door de marktsituatie in Europa of zelfs op mondiaal niveau.

De tarweproductie voor het seizoen 2019-2020 wordt door de FAO lager geraamd dan het jaar ervoor. Ook zullen de voorraden naar verwachting toenemen. De termijnmarkt noteerde in het eerste kwartaal van 2019 hoger dan het jaar ervoor. In de tweede helft van 2018 stegen de beursnoteringen sterk vanwege de droogte. Het areaal aardappelen in de vijf belangrijkste Europese aardappelproducerende landen neemt volgens de NEPG met ruim 2% toe. Als de areaaluitbreiding inderdaad wordt gerealiseerd, is het areaal groter dan het ooit geweest is. In 2018 was er sprake van een lage oogst als gevolg van de droogte. Als de groeiomstandigheden in 2019 redelijk blijven, zal de productie van aardappelen fors hoger zijn dan in 2018. Het prijsniveau zal daaronder te leiden hebben. Veel consumptieaardappelen worden op contractbasis verkocht. De contractprijzen voor de oogst van 2019 zijn 15% hoger dan in 2018 (Boerderij Akkerbouw nr. 22). De suikerproductie in de EU neemt naar verwachting wat toe ten opzichte van 2018 (bron: Europese Commissie). De prijzen lagen in dat jaar historisch laag. Voor 2019-2020 wordt een licht herstel verwacht.

De Agro Vertrouwensindex laat zien dat de verwachtingen van de akkerbouwers voor de komende twee à drie jaar negatief zijn. De verwachtingen zijn zelfs nog verslechterd ten opzichte van het jaar ervoor.

Door de droogte in 2018 heeft een deel van de akkerbouwbedrijven te maken gekregen met een forse terugval in het inkomen. De bereidheid om te investeren zal daar dan ook beperkt zijn. Daarnaast duidt de huidige marktsituatie nog niet op een sterk herstel. Ook de verwachtingen van de akkerbouwers voor de middellange termijn zijn negatief. Het investeringsniveau zal daarom naar verwachting niet toenemen.

Samenvattend

De verwachting is dat het percentage duurzame investeringen in 2019 zal uitkomen op ongeveer 15%. Dit percentage is fors lager dan de vermelde streefwaarde van 30% in de Rijksbegroting 2019 en het definitieve percentage voor 2017 van 25% (zie paragraaf 2.3). Deze afname, die voor een belangrijk deel al in 2018 in gang werd gezet, komt voornamelijk voor rekening van de glastuinbouw vanwege scherpe voorwaarden ten aanzien van CO₂-emissie die ertoe hebben geleid dat veel tuinders hebben afgezien van investeringen via de MIA/Vamil.

Literatuur en websites

Blokland, P.W., K. de Bont en M. Hoogeveen. 2009. *Nota Duurzaamheidsindicatoren begroting 2010*. LEI Wageningen UR, Den Haag.

Boerderij Akkerbouw nr. 22, 2019.

Boerderij, 7 maart 2019.

Meulen, H.A.B. van der, J.H. Wisman, J.H. Jager, G.D. Jukema en R.W. van der Meer, 2018. *Duurzaamheidsindicator Rijksbegroting 2019; Investeringsniveau duurzame productiesystemen (DP01)*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2018-093

RVO/Agentschap NL. 2018. *MIA/Vamil: Jaarverslag 2017*.
<https://www.rvomagazines.nl/miavamil/2018/01/index>

RVO/Agentschap NL. 2018. *Energie-investeringsaftrek (EIA): Jaarverslag 2017*.
<http://www.jaarverslagenrvo.nl/eia>

RVO/Agentschap NL. 2018. *Groen beleggen: Jaarcijfers Groen beleggen 2017*.
<https://www.rvo.nl/sites/default/files/2018/08/Jaarcijfers%20Groen%20Beleggen%202017.pdf>

RVO/LNV. 2019. *Overzicht regelingen en subsidies ministerie van Economische Zaken 2017*. Den Haag, Ministerie van LNV. Microsoft Excelbestand 15 april 2019.

SMK, jaarverslag 2018 en 2017

Voor diverse subsidieregelingen van het Ministerie van EZ en LNV, zie
<https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen?f%5B0%5D=sectoren%3A5579&f%5B1%5D=doel%3A21043>

Websites

www.agrimatie.nl (Actuele ontwikkeling, Binternet, Agro Vertrouwensindex, Barometer Agrarische Sectoren)

www.rijksbegroting.nl/2018/voorbereiding/begroting,kst236887_17.html

www.rvo.nl

www.ing.nl/zakelijk

www.nvm.nl

www.agridirect.nl/persberichten

www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2019/08/bouwvergunningen-agrarische-bouwwerken-2012-2018-

<http://www.zuivelnl.nl> (melkproductie EU en wereld; zuivelnoteringen)

www.globaldairytrade.info (prijsontwikkeling van de wereldhandel in zuivelproducten)

[Europese Commissie](http://www.europa.eu)

Bijlage 1 Geselecteerde codes en bedrijfsmiddelen op de Milieulijst 2017 MIA/Vamil

B 2110	Kas voor milieuvriendelijke productie met Milieukeur
B 2111	Kas voor biologische teelt
F 2112	Groen Label Kas voor biologische teelt of milieuvriendelijke productie met Milieukeur
A 2113	Groen Label Kas
B 2200	Proefstal
A 2201	Stal voor biologische veehouderij met vermindering van de ammoniakemissie
A 2210	Duurzame melkveestal
F 2212	Duurzame melkveestal met weidegang
A 2211	Duurzame vleeskalver- of vleesveestal
A 2220	Duurzame varkensstal
A 2230	Duurzame pluimveestal
A 2290	Duurzame konijnen-, eenden- of kalkoenenstal
A 2291	Duurzame melkgeitenstal
G 2235	Stofemissiereducerende technieken voor pluimveestallen
F 2410	Duurzame viskwekerij
F 2411	Duurzame pootviskwekerij
F 2650	Terugwinningsinstallatie voor fosfaat of stikstof uit dierlijke mest
F 5120	Visgeleidingssysteem

Bijlage 2 Overzicht duurzame investeringen 2005-2017

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
MIA/Vamil	453,5	640,8	1.376,6	442,5	581,1	967,2	525,9	665,7	645,8	602,6	736,4	513,1	494,3
Landbouw	162,4	230,1	253,3	344,3	383	779,3	444,0	483,5	500,5	445,5	389,3	289,5	154,1
Proefstal	0,6	1,9	0,6	9,7	12,3	21,4	9,6	9,7	16,9	18,3	4,6	1,1	3,5
Stal voor biologische veehouderij	4,5	3,8	8,7	7,0	7,1	15,4	10,4	4,0	2,8	5,6	4,1	8,5	8,1
Duurzame melkveestal a)	1,9	4,7	5,1	95,4	100,7	161,3	167,1	110,8	143,7	178,3	116,6	39,3	40,3
Duurzame vleeskalverenstal	-	-	-	-	-	4,2	3,6	2,2	3,0	3,5	4,2	8,5	10,7
Duurzame varkensstal	99,6	146,3	161,7	158,9	171,3	237,8	115,8	115,6	149,9	61	46,0	81,2	44,8
Duurzame pluimveestal	24,3	26,5	47,5	46,7	62,1	190,1	65,2	108,2	50,4	30,8	54,7	55,7	29,0
Duurzame konijnen-, eenden- of kalkoenstal b)	0,4	0,3	0,2	-	1,2	-	1,2	2,5	0,6	1,3	0,7	1,5	0,1
Duurzame melkgeitenstal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,9	12,7	12,8
Stofemissiereducerende technieken voor pluimveestallen	-	-	-	-	0,2	-	1,7	0,3	0	0,3	0,4	0,4	0,5
Mestverwerkingsinstallatie met terugwinning van fosfaat en stikstof	-	-	-	-	-	10,8	17,1	14,5	33	4,8	8,6	7,2	2,0
Kleinschalige mestvergistings op boerderijniveau	-	-	-	-	-	-	0,3	0,3	-	-	-	-	-
Visserij	0,6	0,3	5,1	3,8	10,3	5,7	19,5	2,9	1,2	0,5	25,7	1,9	2,3
Duurzaam vaartuig	-	-	-	-	0,6	0,1	8,6	0,5	1,2	0,5	25,1	-	-
Zeeviskwekerij	0,6	0	0,6	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Visgeleidingssysteem	-	-	-	0,4	-	0,5	1,1	0,1	-	-	-	-	0,0
Mosselhangcultuur	-	-	0,2	0,5	0,9	-	-	0,1	-	-	-	-	-
Mosselzaadinvanginstallatie	-	-	-	2,2	7,1	3,7	7,0	2,2	-	-	-	-	-
Schaal- of schelpdierkwekerij	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zegenvisinstallatie op een bestaand visserijschip c)	-	0,3	2,2	-	1,3	1,2	1,9	-	-	-	-	-	-
Zoetwatervis kwekerij	-	-	2,0	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hydrorig-vleugel- of pulskorvisinstallatie op een bestaand visserijschip	-	-	-	-	0,3	0,2	1,0	-	-	-	-	-	-
Duurzame viskwekerij	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6	1,7	1,6
Duurzame pootviskwekerij	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	0,7
Tuinbouw	290,5	410,4	1.118,2	94,5	188,4	182,3	62,4	89,5	94,5	76,5	231,2	221,7	338,0
Groen Label Kassen	282,1	397,3	1.009,0	75,6	180,6	168,6	55	83,4	79,8	47,8	108,8	138,5	192,7
Kas voor biologische teelt d)	-	-	-	-	1,0	0,8	0,8	0,2	10,9	12,0	85,5	61,1	137,3
Kas voor milieuvriendelijke productie met Milieukeur	-	-	-	-	-	2,7	2,4	3,2	0,1	0,2	0,3	4,2	6,6

a) vanaf 2016 incl. melkveestal met weidegang; b) tot 2012 eenden- of kalkoenstal; c) tot en met 2008 single- of twinrigvisinstallatie op bestaand schip; d) vanaf 2011 inclusief Groen Label

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Algemeen	-	-	-	-	-	-	-	89,8	49,6	80,1	90,8	-	-
Emissiearme land-, tuin- of bosbouwmachine	-	-	-	-	-	-	-	66,3	-	-	-	-	-
Vervanging asbesthoudende daken, dakgoten of gevels	-	-	-	-	-	-	-	19,9	33,9	38,4	41,1	-	-
Zonnepanelen in combinatie met vervanging van asbesthoudende daken	-	-	-	-	-	-	-	3,5	15,7	41,7	49,7	-	-
EIA e)	113,6	390,8	345,1	163,8	62,9	58,0	87,7	115,3	153,7	154,2	67,2	103,7	123,4
Landbouw	25,6	134,2	41,3	19,6	18,6	34,4	49,0	49,3	72,2	76,4	34,0	44,0	-
Glastuinbouw	88,0	256,6	303,8	144,2	44,2	23,6	38,6	54,8	75,5	61,4	32,4	55,5	-
Visserij	-	-	-	-	-	-	-	11,2	5,9	16,5	0,8	4,3	-
Groen beleggen	418,2	59,5	119,3	493,4	85,3	97,7	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA
Biologische landbouw	38,4	49,3	93,3	110,3	85,3	97,7	zie MIA	11,4	92,4	117,7	295,0	265,1	26,9
Groen Label Kassen	379,8	zie MIA	zie MIA	383,1	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA
Gesloten kas	-	10,2	26,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Melkveestallen MDV	-	-	-	-	-	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA
IRE f)	-	-	16,9	15,6	18,4	11,2	20,8	12,0	-	-	-	-	-
MEI	-	-	96,8	91,3	85,5	52,3	34,0	31,3	13,5	13,6	-	18,2	12,1
Luchtwassers	-	-	44,0	11,4	56,3	9,7	-	-	-	-	-	-	0,3
Duurzame stallen	-	-	-	7,1	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA	zie MIA
Fijnstof	-	-	-	-	0,6	0,7	14,8	-	18,2	18,4	-	0,1	-
Milieuvriendelijke investeringen f)	-	-	-	-	-	42,9	42,9	50,0	55,2	96,7	0,6	-	-
Investeringen in vissersvaartuigen	-	-	-	-	-	0,5	0,8	-	-	2,0	2,8	-	-
EHG (subsidie Energie-efficiëntie en hernieuwbare energie glastuinbouw)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35,1	33,4
Totaal duurzame investeringen	985,3	1.091,1	1.998,7	1.225,1	890,0	1.240,1	726,9	885,7	978,6	1.005,2	1.102,5	935,4	690,4

e) vanaf 2012 inclusief visserij; in 2017 geen goede specificatie mogelijk; f) vanaf 2013 is de IRE ondergebracht bij Milieuvriendelijke investeringen; vanaf 2012 bij EHG

Verantwoording berekeningen

Voor de jaren 2005-2006 zijn geen gegevens van de IRE, MEI en Luchtwassers beschikbaar. Het is mogelijk dat deze of andere investeringssubsidies openstonden voor ondernemers. Hiermee is vanwege de dataverkrijging echter geen rekening gehouden.

2005

1. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 30% in 2005. Dit is een schatting. In het jaarverslag wordt geen melding gemaakt van het correctiepercentage. De schatting is gebaseerd op het jaar 2002 en de jaren 2006 en 2007.
2. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 20% in 2005.
3. Voor 2005 waren de aanvragen voor Groen Label Kassen bij Groen beleggen hoger dan bij de MIA/Vamil. De overlap tussen deze regelingen is gecorrigeerd door de Groen beleggen-investeringen in mindering te brengen op de MIA/Vamil-investeringen.
4. De post 'biologische landbouw' van Groen beleggen is gecorrigeerd met de post 'SKAL-stal' van de MIA/Vamil. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.

2006

1. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 25% in 2006.
2. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 22% in 2006.
3. Voor de overlap in Groen Label Kassen tussen de MIA/Vamil-regeling en Groen beleggen is gecorrigeerd. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.
Verondersteld is dat het investeringsbedrag van Groen Label Kassen van Groen beleggen terugkomt in het MIA/Vamil-investeringsbedrag.
4. De post 'biologische landbouw' van Groen beleggen is gecorrigeerd met de post 'SKAL-stal' van de MIA/Vamil. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.

2007

1. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 33% in 2007.
2. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 30% in 2007.
3. Voor de overlap in Groen Label Kassen tussen de MIA/Vamil-regeling en Groen beleggen is gecorrigeerd. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.
Verondersteld is dat het investeringsbedrag van Groen Label Kassen van Groen beleggen terugkomt in het MIA/Vamil-investeringsbedrag.
4. De post 'biologische landbouw' van Groen beleggen is gecorrigeerd met de post 'SKAL-stal' van de MIA/Vamil. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.

2008

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. In 2008 waren de aanvragen voor Groen Label Kassen bij Groen beleggen hoger dan bij de MIA/Vamil. De overlap tussen deze regelingen is gecorrigeerd door de Groen beleggen-investeringen in mindering te brengen op de MIA/Vamil-investeringen.

2009

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Voor de overlap in Groen Label Kassen tussen de MIA/Vamil-regeling en Groen beleggen is gecorrigeerd. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.
Verondersteld is dat het investeringsbedrag van Groen Label Kassen van Groen beleggen terugkomt in het MIA/Vamil-investeringsbedrag.
Een vergelijkbare correctie is gemaakt voor investeringen in duurzame stallen.

2010

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Voor de overlap in Groen Label Kassen tussen de MIA/Vamil-regeling en Groen beleggen is gecorrigeerd. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.
Verondersteld is dat het investeringsbedrag van Groen Label Kassen van Groen beleggen terugkomt in het MIA/Vamil-investeringsbedrag. Een vergelijkbare correctie is gemaakt voor investeringen in melkveestallen MDV en duurzame stallen.

2011

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Voor de overlap van investeringsbedragen tussen de MIA/Vamil-regeling en Groen beleggen is gecorrigeerd. Verondersteld is dat het investeringsbedrag van Groen Label Kassen van Groen beleggen terugkomt in het MIA/Vamil-investeringsbedrag. Een vergelijkbare correctie is gemaakt voor investeringen in biologische landbouw en duurzame stallen. Zie ook punt 1 bij tabel 2.2.

2012

1. Zie de voor belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 29% in 2012.
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 25% in 2012.
4. Vanaf 2012 is bij MIA/Vamil onder hoofdstuk Algemeen een aantal investeringscategorieën opgenomen die niet goed zijn in te delen naar sector, te weten emissiearme land-, tuin- en bosbouwmachines, vervanging van asbesthoudende platen en plaatsing van zonnepanelen.

2013

1. Zie de voor belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 30% in 2013.
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 22% in 2013.
4. De IRE is vanaf 2013 ondergebracht bij Milieuvriendelijke investeringen.

2014

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 25% in 2014.
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 23% in 2014.

2015

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 33% in 2015.
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 22% in 2015.

2016

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Het correctiepercentage voor de MIA/Vamil bedroeg 29% in 2016.
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 24% in 2016.

2017

1. Zie voor de belangrijkste opmerkingen tabel 2.2.
2. Voor de MIA/Vamil wordt voor 2017 hetzelfde percentage aangehouden als in 2016 (29%).
3. Het correctiepercentage voor de EIA bedroeg 34% in 2017.

Tabel B2.1 *Overzicht totaal investeringen in de landbouw, tuinbouw en visserij en totaal duurzame investeringen (in miljoenen euro's), 2005-2017*

Investeringscategorie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Totaal investeringen	2.388	3.037	4.001	4.271	3.054	3.453	3.705	3.298	2.727	3.601	3.359	2.778	2.789
Totaal duurzame investeringen	985	1.091	1.999	1.225	890	1.240	727	886	979	1.005	1.102	935	690
Verhouding	0,41	0,36	0,50	0,29	0,29	0,36	0,20	0,27	0,36	0,28	0,33	0,34	0,25

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
www.wur.nl/economic-research

Wageningen Economic Research
NOTA
2019-116

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
E communications.ssg@wur.nl
T +31 (0)70 335 83 30
www.wur.nl/economic-research

Nota 2019-116

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

